

„...CSAK VALÓDI MINŐSÉGEKET LEHET ÖSSZEADNI...”

TIBORI TIMEA BESZÉLGETÉSE PATAKI FERENCCEL¹

Humán érdeklődése ellenére milyen motívumok hatására kezdett el társadalomtudományi kérdésekkel foglalkozni?

Azzal kezdeném, hogy a honi szociológiában ritkán jelenik meg a történeti reflexió. A szociálpszichológiában pedig talán még ritkábban. Érdekes, hogy ki, honnan érkezett e diszciplínákhoz, gondolok itt például Hegedüs Andrásra, Szelényi Ivánra, Kulcsár Kálmánra, Huszár Tiborra, akikkel, mint az induló szociológus generációval kapcsolatba kerültem, vagy Cseh-Szombathy Lászlóra, aki egyfajta megszakított folytonosságot képviselt. 1946–49 között már Szalai Sándor kurzusait hallgattam, vizsgáztam nála, mint olyan bölcsészhallgató, aki szabadbölcsész volt, és aki mindenfélét hallgatott, de főleg szociológiát, filozófiát, történelmet. A szociológia diszciplínaként jelent meg, amelyről főleg Szalai szociológiatörténeti előadásából korszerű szemléletet kaptam. 1948-tól elkezdte a tőkét tanítani, mert ez egy sajátos konszolidációs időszak volt. Ezt követően pedagógiát és pszichológiát hallgattam, ebből szereztem diplomát.

Pedagógiai érdeklődésem mélyen összefüggött a népi kollégiumi mozgalomban szerzett tapasztalatokkal, meg az ifjúsági mozgalommal. 1956 után egy ideig általános iskolában tanítottam, majd az Országos Pedagógiai Intézetben kutattam. A neveléstudomány túlideologizált, spekulatív, normatív jellege, az empiriahiány egyre inkább zavart. Olyan tudományos kapcsolatokat, szemléletmódbeli gazdagodásokat kerestem, amelyek révén meg lehetett haladni ezt a szűköséget. A magyar hagyományban 1945–46-ban Kiss Árpád munkáiban már fölbukkant a nevelés és a pedagógikum, illetve a szociologikum kapcsolatának az eszméje. Itt a szociologikum alatt mindig a társadalomlélektant és szociológiát együtt kell érteni. A pedagógiai folyamat pedig empirikusan vizsgálható, és valóság közeli fejleményei, társadalmi kontextusa, beágyazottsága leírható, amelylyel ezt az ideologikus, normatív pedagógiai fecsegést meg lehet haladni. Ezért az OPI-ban egy pedagógiai-szociológiai munkacsoport létrehozását kezdeményeztem, amely részben azokból a figyelmem előterébe került régi, vagy újabb ismerősökből verbuválódott, akik hasonlóan gondolkodtak. Közéjük tartozott Gázsó Ferenc, Tánczos Gyurka [Tánczos Gábor], Várhegyi György, Sántha Pál és sokan mások, akiknek közös politikai affinitása, sorsbéli közössége, élménye volt.

Ennek a kezdeménynek van két megfogható dokumentuma. Az egyik a pedagógia és szociológia kapcsolatáról szól (lásd Szathmáry et al 1964), a másik a Pedagógiai Szemlének egy tematikus száma (Pataki 1964), ahol empirikus nevelésszociológiai írások jelentek meg. Beszélgetéseket szerveztünk, amelyre meghívtuk például Hegedüs Andrást, aki részt vett honunkban az 1960-as évek elején a szociológia újra-intézményesülésében. A Fővárosi Pedagógiai Szeminárium bázisán két nagyszabású empirikus vizsgálatot folytattunk le. Az egyik a pályaválasztási orientációkról szólt (Gázsó–Pataki–Sántha–Várhegyi 1970), amelyik egy ma már kevésbé ismert sorozatban jelent meg. Az első füzetben az ifjúságkutatás módszereiről írt például Szelényi, Cseh-Szombathy,

¹ Az interjú 2011. április 23-án készült a 20. Század Hangja Archivum és Kutatóműhely számára. Az itt közölt szerkesztett részleteket Tibori Timea válogatta össze. A teljes interjú elérhető a Szakmatörténeti gyűjteményben: <http://www.20szazadhangja.hu/szakmatortenet>.

Ferge, a másodikba a mi munkánk került, míg a harmadik kötetbe a Kemény Pistának és munkatársainak a munkásifjúságról végzett vizsgálatait. Ugyanez a lendület vezetett el azután a diákéletmód kutatásába Budapesten, amit Gazsóval, Várhegyivel végeztem. Ez nem életciklus, vagy élettörténet-kutatás a szó mai értelmében, de mindegyikben benne van ez a mozzanat is. Főleg az utóbbi volt érdekes érzésem szerint, mivel először itt merült föl, hogy a modern társadalmakban a teljes ifjúság tanuló ifjúság lesz, és ez vadonatúj fejlemény volt. Nemcsak 18 éves, hanem huszonegynéhány éves korig ülnek majd az iskolapadban, és egyre nagyobb részarányban. És miközben az ipari termelés dekoncentrációja indult el, aközben a tanulóifjúság a modern társadalom mobil tömegeit kezdte képviselni. Jött az 1968-as esztendő, az egyetemi mozgalmak, a diákifjúság lázadása, amiről Marcuse is ír. Ebben látom a gyökereit a hazai és európai grandiózus iskolareformnak. Számolni kellett ennek a konzekvenciáival, amely azóta még inkább kibontakozott, és átfogja a harmadik világot is. Olyan folyamat, ami az iskolát életmód-iskolává alakítja, az ifjúságot egy viszonylag autonóm réteggé, fogyasztóvá. Az 1960-as években számos érdekes kérdésre lehetett rábukkanni, mint például az ifjúsági szubkultúra, ami máig is téma. Ezzel párhuzamosan egyre inkább összekötöttem a neveléstudományi érdeklődésemet a szociálpszichológiával. A csoportviszonyok foglalkoztattak, melynek előzménye az én-rendszer, az ember, mint önreflektáló lény. Bár e fogalom körül rengeteg vita van, mégis, az identitással végképp divatos lett. Ennek ellenére köznapi, zsurnalisztikus nyelven homályos megfogalmazásokkal találkozhatunk. Egy dolog biztos, az éneknek van egy történeti aspektusa, egy biografikus narratívája, tehát elbeszélő módon szerveződő élettörténeti háttere. Én ugyan nem osztom teljesen ezt a narratív pszichológiai szemléletet mint egyetemes magyarázó elvet, de fontos szempontot képvisel. Ez a társadalomtudományok mindegyikében tetten érhető, erről írtam is egy tanulmányt (Pataki 1997). A személytelen, statisztikus módszerekkel való elégedetlenségem miatt kezdtem inkább az individuális aktusokkal, a személyes mozzanatokkal foglalkozni. Durkheim briliánsan elemezte az öngyilkosság típusos formáit, de nyitva hagyta azt a kérdést, hogy minden egyéni öngyilkos-aktusnak van pszicho- és szociodinamikája. Megismerésüket és megértésüket a tudomány ezekkel a típusokkal nem mérítheti ki.

Többször bírálta, Professzor Úr, azt a módszertani vitát, mely a kvalitatív és a kvantitatív módszerekről folyik. Hogyan látja ma ezt a kérdést?

Miközben fontos az *oral history* jelentőségének felismerése, a pszichológiában a behaviorizmus meghaladása, és az introspektív beszámolók, a szubjektív leírások felértékelődtek, értelmetlen vita alakult ki a kvantitatív és kvalitatív módszerek kölcsönviszonyáról, mintha ezek egymást kizáró vagy egymással szembe fordítható eljárások lennének. Ellenfele vagyok minden primitív „vagy-vagy”-oknak. Például az iskolában találkozunk a szembeállítással, hogy vagy lexikális tudás, vagy kompetencia, illetve, hogy a társadalomban vagy rend és fegyelem uralkodik, vagy szabadság. Bibó szerint is hamis alternatívák ezek. Még az orvosnak is a teljes embert és nemcsak a szervet kell gyógyítani, úgy a társadalomkutatónak is hasonló felelőssége van. Egyértelmű, hogy bizonyos makrofolyamatok elemzéséhez nélkülözhetetlenek a statisztikai eljárások, a kvalitatív módszerek pedig már az összefüggésekre fognak rávilágítani. A tudomány nem adatokat, hanem gondolatokat termel.

Ezért gyakorlatilag az elmúlt 25–30 évben mindkét módszerrel együttesen dolgoztam. Ismeretes, hogy az élettörténetet nagyon nehéz kutatni. Fontos az én-alakulás, és az identitás szempontjából az ún. jelentős

életesemények kipuhatólása, és a hozzájuk tapadó affektív élmények számbavétele. A pszichológiában majdnem kizárólagos a racionális ember, a *homo oeconomicus* modelljének alkalmazása a kognitív forradalom jegyében, viszont én a kogníció és az affektus kapcsolatára fókuszálok. Az érzelmekre, az orientációs rendszerekre, a valóságra, az alkalmazkodásra. Ha csak egy pillantást vetünk a modern tömegpolitikára – a kommunikációra és bármire – látjuk, hogy sajátos affektív-kognitív rendszer működik a világban való tájékozódásunkban, amely az ősi, a primerebb reagálás. Az, hogy vonz vagy taszít, rokonszenves vagy ellenszenves, undorít vagy kellemes, mögöttük nincsenek racionális megfontolások, ezek primer reakciók, amik rendkívül gyorsak, gyakran külön észlelési pályán futnak. Például: „nem tudom, de így érzem” vagy „tudom, de másként érzem”.

Ez paradoxon. Ezért a „*Ki vagyok én?*” tesztet kiegészítettem egy önminősítő állítással és egy önelfogadási skálával. Az, hogy ki, mennyit ír, az már maga is egy kísérleti adat. Ez után jelzi, hogy milyen tulajdonság érvényes rá, de szeretné, ha ez nem lenne igaz. Ezek fontos szociális kategóriák, amelyekről könyvet írtam (Pataki 1982), amelyből minőségi analízis végezhető, mivel engem nagyon foglalkoztat az önmegismerés. Közben a bulvár pszichológia terjedése miatt sokak szkeptikusak az önismerettel kapcsolatban, egyaránt kutatnunk kell az önmegismerés ontológiai és episztemológiai oldalát.

Több tanulmányában az önéletrajzi írások fontosságára hívja föl a társadalomkutatók figyelmét.

Igen, mert mindig is kicsit csodálkoztam, hogy van egy grandiózus kísérleti anyag, ami a pszichológusnak, és a szociológusnak is a keze ügyében van, de kevésbé használják. Ilyenek a memoárok például, melyek kifejezetten önéletrajzok. A személyes dokumentumokról a kvalitatív kutatásokban nagyon sok szó esik, ebből született egy hosszabb tanulmány, *Az önéletrajz pszichológiája* (2007). Pszichológiai, szociálpszichológiai szempontból az érdekelt, milyen motívumok készítetnek sikeres szerzőket arra, hogy önéletrajzot írjanak. Itt van a '45-ben kommunistává vált zsidó fiatal értelmiségiek típusos története, és ennek prezentálása az önéletrajzokban, mint Berendé, Huszáré, Kornaié, Helleré. Egy másik a messianizmus toposza, ahol az egyén és a hatalom viszonyát próbálják értelmezni, mint Lukács, Balázs Béla, vagy például Hegedüs. A pszichológiában is vannak ennek előzményei, a filozófiában Diltheynél, a szociálpszichológiában, ahol az élettörténetet mint analitikus egységet értelmezik. McAdams egy egész iskolát teremtett, köteteket jelentettek meg az élet fordulópontjairól. Számomra ebből az a legfontosabb tanulság, hogy létezik egy, nem a kutató, kísérletező által előállított valóságanyag, amelyet valamilyen ok miatt a tudomány nem tart eléggé figyelemre méltónak. De itt van például a levelezés, amely döntően nem a nyilvánosságnak készül. Ezek a pszichológusok számára legalább olyan érdekes dokumentumok, sőt.

Jól gondolom, hogy amit Professzor Úr tanulmányaiban a csoportviszonyokról megfogalmazott, abban felsejlik az a saját és az együttes élmény, amelyet a Győrffy Kollégiumban szerzett?

Nem egyszerűen a csoportviszonyokról, hanem egy valóságos kollektívizmusról van szó, és nem általában makro-, hanem mikroméretben. Mindaz, ami emberi, hogy egész pontos legyek, egy fiatal ember testére szabott együttélés, arról a Győrffy Kollégium jut eszembe. A tökéletes, kölcsönös bizalomnak, a nyitottságnak,

a teljesen szabad kritikai megnyilvánulásnak, az érintkezés oldottságának, a nemek közti egyenjogúságnak a komplexitása volt a kollégiumi élet. De lehet, hogy ennek csak egy átmeneti, tehát csak az ifjú és fiatal felnőttkorban van realitása. Annak a nemzedéktöredéknek az volt a szerencséje, hogy reprezentatív csoportokból állt és mélyen beléjük ivódott ez a közös élmény. Csak egy példát említek – mivel személyes és tudományos szempontból erről többször írtam könyveimben (1966) – Makarenko nevelési elvei – korlátaival együtt – máig megfontolásra alkalmas mozzanatokat tartalmaznak. De térjünk vissza a kulcsélményekhez. Németh Lászlónak van egy érdekes mondása, amit én szívesen idézgetek: „csinálom, ha nem hitből, hát dacból!” Mit jelent ez? Talán nem hiszek benne, de az érzelmeim annyira kötnek egy eszméhez, egy értékhez, hogy dacból is kitartok. Korunkban ez nagyon aktuális, legalábbis bizonyos emberek esetében.

1956 után Ön döntően az én-élménnyel és az identitás kérdéseivel foglalkozott. A neveléstudománytól a szociálpszichológia felé vezető útját értelmezhetjük úgy, hogy a forradalom leverése után szüksége volt a mérlegelésre, a helyzetelemzésre és ehhez alkalmas tudományos problémának tekintette a saját élmény vizsgálatát?

Nekem is van egy ilyen gyanúm. Történik, ami történik, az az egyéni életút, de van egy közös magja a társadaloméval. Bele van égvé egy dilemma, az életút kontinuitásának vagy diszkontinuitásának a kérdése. A folytathatóság vagy a folytathatatlanság. De hogy az, amit az énnel, tehát az önmagunkról alkotott képnek nevezek, az egy bonyolult dolog. Egyszerre változó és konstans viselkedést feltételez, aminek vizsgálata elég komplikált. Ezt az ún. önmegjelenítési módot sokáig kutattam.

Az emberi lét egyik egzisztenciális problémája a lét folytonossága, a folytonosság és a változás kölcsönviszonya, dialektikája. Ismeretes, vannak az egyszer született emberek, azok, akik egyszer elkötelezik magukat, és történjék bármi, lehet, hogy átalakulnak, lehet, hogy tanulnak, és lehet, hogy okosabbak lesznek, tapasztaltabbak, de ezt az eredendő elkötelezettségüket nem adják fel. S vannak, akik aposztaták lesznek, akik fordulatot hajtanak végre, más emberré válnak. Ez nem erkölcsi megítélés, ez egy pszichológiai tény. Ők a kétszer, sőt többször születettek. Mostanában újra a csoport működése érdekel jobban, ezért Kosztolányival kezdtem foglalkoztatni, aki az egyén megismételhetetlenségéről ír. Ezt egyre gyakrabban idézem, mert egyre fontosabbnak tartom, és ez mélyen összefügg a közösséggel meg a csoporttal. Meghaladva a primitív kollektívizmus eszméjét egyre inkább vallom, hogy a közösség minősége tagjainak minőségét bővíti. Akárhány nullát adnak össze, a végeredmény nulla lesz! Csak valódi minőségeket lehet összeadni. A közösség az egyén kultuszán kell, hogy alapuljon, és az emberi viszonyok humanizálását jelenti. Szolidaritást, kollektívizmust, empátiát, együttérzést, részvétet és még sok minden mást. De a világirodalom is arról szól, hogy az egyformaság nem teremt közösséget, csak hamis illúziókat a kollektívizmusról.

Mi a szerepe az egyéni teljesítménynek a közösség fejlődése szempontjából?

A teljesítményt nagyon tágan értelmezem. Az emberi megnyilvánulások minden köre beleférhet a méltányolt és elismert teljesítményekbe. Például a mai iskola egyik legsúlyosabb nyavalyája, és erről monomániákusan

beszéltem mindig is, hogy egyszerűen nem ad teret bizonyos fajta teljesítményeknek. Amikor én általános iskolai tanár voltam, még külön fiú- és lányiskolák voltak, eltérő nevelési elvekkel. Fiatal emberként igyekeztem ezeket a határokat kitágítani, aminek fontos eszköze a közös kirándulás volt. Más triviális példa: ha az ember igazi teljesítményt lát, megfélemez az előítéleteiről. Ezért gondolom, hogy a leghatalmasabb emberi motívum a pozitív kimenetelű önértékelés fenntartása, amely ösztönöz. Az emberek olyan identitás kategóriákhoz szeretnek tartozni, amely pozitív értékelést ad. Nehéz elviselni, ha egy diszkriminált kategóriához vagyok kénytelen tartozni. De ennek a fonákja az, amikor a magyar szupremáciai érzés dominál, attól, hogy magyar vagyok. Az odatartozás mindig pozitív, meleg érzés, de csak akkor, ha képesek vagyunk e kategóriát illúziómentesen értelmezni. Ezt nevezte Bibó állandó öndokumentációs kényszernek. Az a Nobel-díjas, aki bizonyos esetben az antiszemitizmus áldozata, más esetben a magyar szupremácia bizonyítéka, eléggé paradox. Ha sikeres a focicsapat, szinte az egész társadalom örül, ez a magyar szupremácia bizonyítéka. Ha meg rosszul megy a foci, akkor búskomor. Ez a kelet-európai kisnemzetek nyomorúságának az egyik tünete.

A csoportkutatásai kapcsán többször érintette a hatalom kérdését. A Kollektív emlékezet című tanulmányában (2010) is ezekre a kutatási tapasztalataira utal?

Visszatekintve úgy érzem, hogy kimondatlanul is mindig ott volt ez a problematika, az én viszonya a hatalomhoz. Egy publicisztikát írtam a politika stílusáról, meg az érzelmekről a politikában. A hatalom a dolog természeténél fogva rendkívül szorosan összekapcsolódik a represszióval és az állami hatalmi viszonyok gondolkörével. Mindez a pszichológiában árnyaltabb, mert a hatalmi viszony mindazt jelenti, ahol valaki rendelkezik eszközökkel, amelyekkel a másik viselkedését befolyásolni tudja. Valamilyen értelemben tehát hatalmi viszony a pedagógus és a diák kapcsolata is. Van hatalmi dimenziója. A szülő és a gyerek esetében ugyanígy. De fantasztikus hatalmi viszony, ha reménytelenül szerelmes vagyok valakibe, és annál kiszolgáltatottabbnak érzem magam, mennél elutasítóbb a másik. Az irodalom számtalanszor ábrázolja ezt a helyzetet. Ebben a cikkben kifejezetten arról van szó, hogy ma a modern tömegtársadalmakban a hatalom a manipuláció eszköze, az emlékezet befolyásolásáé. Míg egyesek a kollektív emlékezetet elsősorban a történettudománnyal kapcsolják össze, addig én úgy vélem, ez az identitás-képzéssel függ össze.

Visszakanyarodtunk a hierarchikus viszonyokhoz, amiről a Nevelésügy című monográfiájában (2003) írt, ahol az egyén helykeresését az én és a másik viszonyának folyamatos kontrollálásából vezeti le, melyben a közösség egyben védettséget jelenthet. A neveléstudományi és a korábbi, ifjúságkutatási témák esetében a népi kollégiumi hatáson túl milyen életesemények jelennek meg?

Érdekes, amit mond. Ez nem volt átgondolt, vagy tudatos elem, de van élettörténeti háttere ezeknek a munkáimnak. A kiélezett helyzetek, az integráció kérdése és sorolhatnám.

De ami itt zajlik, az inkább a szociálpszichológiai ismereteim gyarapodása arányában vált tudatossá. Nevezetesen valószínűleg igaz az – függetlenül az elnevezésektől –, hogy rendkívül intenzíven dolgozik bennünk kétfajta motívum, indíték. Az egyiket az odatartozás szükségletének, a *need to belong*-nak nevezzük. Nem

biztos, hogy ez egy manifeszt, és nagyon határozott, jól megnevezhető készlet, de biztos, hogy a valahova tartozni, és nem elmagányosodni, elfogadottnak lenni, az az ember létének egy alapvető fontosságú dimenziója. Különösen hevéssé válik ez a pubertás és az ifjú korban. De ezzel egyenrangú fontosságú, és együtt munkál a megkülönböztethetőség vágya. Ez egyszerűen az individualitás birtokba vételét jelenti. Egész életünkön, mindenfajta kapcsolatunkon végigvonul ez a kettősség. Házastársi, partneri, munkatársi kapcsolatainkban ez az odatartozás igénye, biztonsága, és a megkülönböztethetőség tetten érhető. Ennek természetesen nagyon bonyolult játéktere van, mert a megkülönböztethetőség, az nemcsak rajtunk múlik, hanem a fizikai adottságainkon, a nemünkön, az etnikumunkon, megjelenésünkön, attraktivitásunkon. Nem véletlenül találták ki a kozmetikát, meg a plasztikai sebészetet, és egyebeket. A szociológusok nem szokták figyelembe venni, hogy az élettörténetnek egyik fontos vonulata a szomatikus történet, azaz a testi történetünk és annak a reflektáltsága. Hiszen mindenféle betegségek, nyomorúságok adódhatnak ebből. A női szépség a magyar társadalomban az elmúlt 50 évben például hogyan vált – ironikusan szólva – jól hasznosítható árucikké, és mi zajlott le azóta. De mindenképpen ez a játék: odatartozni, és különbözni, ez egyebek közt azért is fontos, mert ez az identitás problémákkal is összefügg. Az identitás kidolgozása egyben az odatartozás kidolgozása, amit nem szoktak hangsúlyozni, s mivel többféle identitásunk van, ez az én-rendszeren belül különböző dimenziókban, más mértékkel és erősséggel hat.

Miért? Mert az odatartozás bizonytalanság-csökkenítő. A modern társadalmakban – de ezt fölösleges hosszabban fejtegetnem – különösen vágyunk a biztonságra. Ahhoz képest, hogy egy hagyományos, falusi közösségben mekkora volt az egyén bizonytalansági mezője az életmód szervezésének egy merev és megtartott hagyomány világában, és mekkora egy globalizált világban, amikor egy világfalu lakója az ember, épp a bizonytalanság az, ami a legnehezebben elviselhető állapotok közé tartozik. A rossz bizonyosság is jobb, mert tudom, hogy mire kell felkészülnöm, mint a bizonytalanság. A bizonytalanság kezelésének és redukálásának tehát egyik módja, hogy odatartozom valahova. Miért hajlamosak az emberek fanatizmusra? A fanatizmus a végletes odatartozás. Amelyik lezár mindent, de óriási biztonságot ad. Nem kell gondolkodni. Ezzel ki lehet iktatni a bizonytalanságot. Tapasztalatból tudjuk, az emberi dolgok nem kizárólag pozitív, vagy kizárólag negatív kimenetelűek. Ezt a szociológusok gyakran elfelejtik. Különösen a politikusok. Itt mindig az arisztotelészi mértéken múlik a dolog, amelyik annak minőségét megszabja. Ez nem a középszer dicsérete, hanem a mértéké. Ha az odatartozás az egyén föladását, és fölolvadását jelenti, az rossz dolog lesz. Az elkülönülés, a szélsőséges individualizmus ugyancsak beteg dolog, mert kirekeszt másokat.

Mit tart nagyobb veszélynek? Az elmagányosodást, amikor valaki érzékeli, hogy a globalizáció rátelepszik, vagy a besimulást, amely egy idő után eltompítja azokat az érzéseinket, amelyekkel az intenzitásunkra vigyázhatnánk?

Nem tudom, hogy melyik a nagyobb veszély. Egyelőre azt kellene jobban tudnunk, hogy valójában mi is zajlik? Nincs figyelemre méltó társadalomkutatás. A szociológia mintha picit elbizonytalanodott volna saját hivatását illetően. De lehet, hogy rosszul látom ezt. Miközben radikális változások zajlanak, amelyeket hagyományos, részben nemzeti keretek között folyó, részben a szokásos komparatív eszközökkel lehet vizsgálni. Most

azonban másféle folyamatok zajlanak. Ezek közül csak egy a globalizáció, de ennek is különböző síkjai vannak, ezt nem szokták analitikusabban elemezni. A legdinamikusabb szerintem nem a gazdaság, hanem az egységes, globális hírszórás és informatikai kommunikációs rendszer, hiszen például a maroktelefon az afrikai törzsek tagjaihoz is elért, akik analfabéták, és nincsenek bevonva a világgazdaságba. De ezzel egy időben zajlik valami, ami már mélyen összefügg azzal, amit kérdezett, amit én partikularitások lázadásának nevezek. És ez is rendkívül sokszínű, de mégis egységes logika mentén történik. Ez azt tükrözi, hogy a globalitás nem lehet az egyén számára integrációs keret, mivel az egyén olyan lény, aki csak közvetítések révén tud nagyobb emberi egységekbe integrálódni. Amit én a partikularitások lázadásának nevezek, az a kisegyházak térhódítása.

Ezek azonosulási kereteket adhatnak különféle típusaikkal, változatosságukkal, a politikai felfogásukkal, behatolnak a civil társadalomba, az egyének életmódjába.

Erősödnek a neonacionalista törekvések, amelyek egyre nagyobb feszültséget okoznak a különböző országok és lakóik között, de a különböző kultúrák mentén nem lehet egymást kioktatni, ugyanakkor rendkívül erősen hatnak. És erősödni fognak, mert egész Nyugat-Európában ez már hosszabb ideje jelen van a társadalmakban. Nincsenek válaszok a sokasodó ellentmondásos kérdésekre, nem oldódnak, hanem épp ellenkezőleg, nőnek a feszültségek.

A XX. század végén teljesen más lett a parlamentarizmus, a demokratikus formák térhódításával teljesen más lett a tömegpolitika. Ugyanakkor a tudásunk nagyon felületes. Ezt én szívesen a jól értesült tudatlanság állapotának nevezem, mert valaki akár még érettségizhet is, de semmit nem tud igazán, alaposan. De mindenről értesült. Sajnálatos, hogy például a politikában az emocionalitásra tevődik a hangsúly, nem a racionalitásra. Nem véletlen, hogy magában hordja ez a demokrácia a tekintélyelvűséget. Amit itt ma, Magyarországon érzékelünk: az a különféle diktatórikus formák megjelenítése. Gondolja meg, az első és a második világháború alatt micsoda manipulálása folyt a tömegeknek, pedig akkor még nem volt se internet, se televízió, se semmi, csak egy rádió, vagy kitétték a hangszórót az utcára. De most itt valami vadonatúj dolog van, aminek csak sejtjük a körvonalait. Szembe kell néznünk a fölgyorsult migrációval, ami a civilizációk háborúja, sőt, ez ennél sokkal bonyolultabb. Nem látok nagy kitörési lehetőségeket sem az egyén számára, sem a tudományok esetében. Nagyon leegyszerűsítve én azt hiszem, hogy a tudomány haladását nem a válaszok, a már megkapott, és kész válaszok jelzik, hanem azok a realiztikusan megfogalmazható kérdések, amelyeket az eddigi ismeretek birtokában fel tudunk tenni a még ismeretlenre. A megismerendőre. És ez egy végtelen folyamat, nagyon nehéz feladat. Lehet, hogy mégis Hegelnek van igaza, hogy csak alkonyatkor repül a bagoly?

HIVATKOZÁSOK

- Gazsó F. – Pataki F. – Sántha P. – Várhegyi Gy. (1970) *Pályák vonzásában*. Budapest: Ifjúsági.
- Pataki F. (1964) Társadalmi valóság és pedagógia. *Pedagógiai Szemle*, (14) 4: 337–341.
- Pataki F. (1966) *Makarenko élete és pedagógiája*. Budapest: Kossuth.
- Pataki F. (1982) *Én és a társadalmi azonosságtudat*. Budapest: Kossuth.
- Pataki F. (1997) Töredékes számvetés. *Pszichológia*, (17) 3:312–311.
- Pataki F. (2003) *Nevelés-ügyek: társadalmpedagógiai írások*. Budapest: Aula.
- Pataki F. (2007) Az önleírás pszichológiája. *Pszichológiai Szemle*, (27) 1: 3–68.
- Pataki F. (2010) Kollektív emlékezet és emlékezetpolitika. *Magyar Tudomány*, (171) 7: 778–798.
- Szathmáry L. – Pataki F. – Földes É. – Jáki L. – Xantus Gy. – Illés S. – Katona K. (1964) *Tanulmányok a neveléstudomány köréből*. Budapest: Akadémiai.

